

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۲۴ صفحه ۱۰۲ تا ۱۳۵

تحلیلی بر نقاط قوت و فرصت‌های شکل‌گیری و توسعه جامعه مدنی در فرهنگ سیاسی ایران معاصر از دیدگاه کنش‌گران سیاسی

امیر تیموری^۱، داود ابراهیم‌پور^۲، سروش فتحی^۳

چکیده

پژوهش حاضر با هدف شناسایی تاثیرات فرهنگ سیاسی ایران بر شکل‌گیری و توسعه جامعه مدنی با روش پیمایشی با استفاده از مدل SWOT انجام شده است. جامعه آماری شامل دبیران کل احزاب سیاسی دارای مجوز فعالیت از وزارت کشور جمهوری اسلامی ایران هستند که تعداد آن‌ها شامل ۱۲۶ حزب بوده است. با استفاده از نمونه‌گیری تصادفی نظام مند ۹۲ نفر به‌عنوان نمونه انتخاب شد. برای گردآوری داده‌ها از ابزار پرسشنامه محقق ساخته استفاده شد. یافته‌ها و نتایج این تحقیق نشان داد که مهم‌ترین نقاط قوت جامعه مدنی ایران، گسترش روزافزون علاقه مردم به استفاده از فضای مجازی برای کنش‌گری سیاسی، رشد مشارکت همگانی در سیاست و اجتماع، روحیه ظلم‌ستیزی در میان مردم و مهم‌ترین فرصت‌های توسعه جامعه مدنی شامل رشد سریع استفاده از شبکه‌های اجتماعی و رسانه‌های جمعی در میان عموم مردم، رشد آموزش و پرورش عمومی و سطح سواد مردم، رشد جمعیت جوان کشور در دو دهه پس از انقلاب، حضور اجتماعی و سیاسی زنان می‌باشد.

واژگان کلیدی: فرهنگ سیاسی، توسعه جامعه مدنی، ایران معاصر، ظرفیت‌های فرهنگ سیاسی

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ایران
taimuri1401@gmail.com

۲. دکتری جامعه‌شناسی، استادیار گروه علوم اجتماعی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی تبریز، ایران (نویسنده مسئول).
davoodebrahimpoor@iaui.ac.ir

۳. دکتری جامعه‌شناسی، دانشیار گروه علوم اجتماعی، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ایران.
fathi.soroush@wtiau.ac.ir

An Analysis of the Strengths and Opportunities for the Formation and Development of Civil Society in Contemporary Iranian Political Culture from the Oerspective of Political Activists

Amir taimuri¹, Davood EbrahimPour², Soroush Fathi³

Abstract

The present study aimed to identify the effects of Iran's political culture on the formation and development of civil society using a survey method using the SWOT model. The statistical population includes the secretaries-general of political parties licensed by the Ministry of Interior of the Islamic Republic of Iran, which numbered 126 parties. Using systematic random sampling, 92 people were selected as a sample. A researcher-made questionnaire was used to collect data. The findings and results of this study showed that the most important strengths of Iranian civil society are the increasing interest of people in using cyberspace for political activism, the growth of public participation in politics and society, the spirit of anti-oppression among the people, and the most important opportunities for the development of civil society include the rapid growth of the use of social networks and mass media among the general public, the growth of public education and the level of literacy of the people, the growth of the country's young population in the two decades after the revolution, and the social and political presence of women.

Keywords: Political culture, civil society development, contemporary Iran, capacities of political culture

-
1. Ph.D candidate in Sociology, Tehran Central Branch, Islamic Azad University, Tehran Iran taimuri1401@gmail.com
 2. Ph.D in Sociology Assistant Professor , Social Sciences, Tabriz Islamic Azad University davoodbrahimpour@iau.ac.ir
 3. Ph.D in Sociology, Associate Professor , Social Sciences, West Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran Iran. fathi.soroush@wtiau.ac.ir

مقدمه و بیان مسئله

فرهنگ سیاسی هر جامعه را می‌توان به‌عنوان مجموعه‌ای از باورها، نگرش‌ها، ارزش‌های سیاسی، سطح آگاهی از نظام سیاسی، احساسات مرتبط با قدرت و حکومت، و همچنین مهارت‌های لازم برای مشارکت در فرآیندهای سیاسی تعریف کرد (آلموند و وربا، ۱۹۶۳). این مجموعه نه تنها محصول تعاملات روزمره افراد با نهادهای سیاسی است، بلکه در بازخورد پیچیده‌ای با تجربه‌های تاریخی جامعه شکل گرفته و به تدریج به بخشی پایدار از ساختار فرهنگی-اجتماعی آن تبدیل می‌شود. از این رو، فرهنگ سیاسی نه تنها شیوه تفسیر مردم از سیاست را تعیین می‌کند، بلکه نحوه واکنش آنان به حکومت، میزان تمایل به مشارکت، و حتی نوع نظام سیاسی پایدار در آن جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

در کنار این مفهوم، «جامعه مدنی» به‌عنوان حوزه‌ای نهادی مستقل از دولت و بازار، فضایی را فراهم می‌آورد که در آن شهروندان با عضویت داوطلبانه در سازمان‌های غیردولتی، انجمن‌های حرفه‌ای، بنیادهای خیریه، و سایر نهادهای میانی می‌توانند در حل مسائل اجتماعی، فرهنگی و حتی سیاسی نقش فعال ایفا کنند. جامعه مدنی نه تنها به‌عنوان ضدوزنی در برابر تمرکز قدرت عمل می‌کند، بلکه با اتصال فرد به فرآیندهای گروهی، هویت «شهروندی» را در او پرورش می‌دهد (معدفر، ۱۳۹۳). همین هویت، زمینه‌ساز مسئولیت‌پذیری اجتماعی، نقد عقلانی از تصمیمات حکومتی، و مشارکت آگاهانه در امور عمومی است.

جامعه ایران در مقطع کنونی در مرحله‌ای گذرا و ناپایدار از تحولات ساختاری قرار دارد؛ مرحله‌ای که در آن عناصر سنتی و مدرن، اصیل و وارداتی، سلطه‌طلب و مشارکتی، در کنار یکدیگر وجود دارند و گاه با یکدیگر در تضادند. این وضعیت، انعکاسی مستقیم در فرهنگ سیاسی جامعه داشته است. به‌طوری‌که فرهنگ سیاسی ایران امروز را نمی‌توان به‌سادگی در یکی از دسته‌بندی‌های کلاسیک آلموند و وربا یعنی فرهنگ بسته (parochial)، فرهنگ تبعی (subject) یا فرهنگ مشارکتی (participant) جای داد. بلکه این فرهنگ را باید ترکیبی پیچیده از الگوهای متناقض دانست: از یک سو، سنت‌های پاتریمونیالی و نگرش‌های تبعیت‌گرایانه که ریشه در تاریخ طولانی حکمرانی‌های متمرکز و غیررقابتی دارند؛ و از سوی دیگر، خواسته‌های روزافزون برای مشارکت، شفافیت و عدالت اجتماعی که به‌ویژه در نسل‌های جوان و شهرنشین گسترش یافته است (آشفته، ۱۳۹۸؛ ارجمند، ۱۹۸۸).

این هم‌پوشانی لایه‌های فرهنگی که گاه متقابل و گاه متضادند منجر به آنچه می‌توان «نابسامانی

فرهنگ سیاسی» نامیده شود، گردیده است (سریع‌القلم، ۱۳۸۹). در چنین فضایی، رفتارهای سیاسی نه تنها پیش‌بینی‌پذیر نیستند، بلکه اغلب دارای خصلتی غیرمسالمت‌آمیز و بحران‌زا هستند. این وضعیت، همبستگی ارگانیک جامعه را تضعیف کرده و موانع جدی در برابر رشد پایدار جامعه مدنی ایجاد کرده است.

گابریل آلموند و سیدنی وربا (۱۹۶۳) در کتاب کلاسیک خود با عنوان «فرهنگ شهروندی»، نشان دادند که پایداری نظام‌های دموکراتیک مستلزم تطابق مناسبی میان ساختار نهادی نظام و فرهنگ سیاسی شهروندان است. در جامعه‌ای که فرهنگ سیاسی آن به گونه‌ای باشد که شهروندان فاقد آگاهی سیاسی، حس اثربخشی یا تمایل به مشارکت باشند، حتی نهادهای دموکراتیک نیز نمی‌توانند عملکرد پایداری داشته باشند. این بینش، اهمیت شناخت فرهنگ سیاسی جامعه ایران را به عنوان پیش‌شرطی برای هرگونه تحول سیاسی یا اجتماعی، دوچندان می‌کند.

فرهنگ سیاسی ایران تحت تأثیر عوامل متعددی شکل گرفته است که برخی از مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از: موقعیت تاریخی و جغرافیایی ایران به عنوان قطب قدرت منطقه‌ای با سنت‌های امپراتوری گرایانه، ساختار اقتصادی وابسته و غیرمتنوع، غلبه جهان‌بینی‌های دینی-سنتی بر فضای عمومی، نقش خانواده به عنوان نخستین نهاد انتقال‌دهنده نگرش‌های سیاسی، ضعف ریشه‌دار سنت رقابت‌پذیری در حوزه‌های سیاسی و اقتصادی، و همچنین فقدان ملی‌گرایی عقلانی و توافق‌یافته درباره هویت ملی (سریع‌القلم، ۱۳۸۹: ۷). این عوامل، در کنار یکدیگر، زمینه تداوم فرهنگ سیاسی «تبعی-محدود» را فراهم کرده‌اند.

با وجود پژوهش‌های متعددی که در دهه‌های اخیر درباره فرهنگ سیاسی و جامعه مدنی در ایران انجام شده است (معینی، ۱۳۸۵؛ وحیدی، ۱۳۹۰؛ سجادی، ۱۳۹۷). شکاف تحقیقاتی قابل توجهی در تحلیل ظرفیت‌ها و موانع موجود در فرهنگ سیاسی ایران به‌ویژه در دوره معاصر برای رشد و تثبیت جامعه مدنی باقی مانده است. بسیاری از مطالعات یا صرفاً بر جنبه‌های تاریخی متمرکز بوده‌اند یا تنها به توصیف وضعیت فعلی پرداخته‌اند، بدون آن‌که به‌طور سیستماتیک به این پرسش پاسخ دهند که چگونه می‌توان از لابلای لایه‌های پیچیده فرهنگ سیاسی ایران، زمینه‌های مساعدی برای تقویت جامعه مدنی استخراج کرد.

پژوهش حاضر در پی پر کردن این خلأ بوده و با تکیه بر تحلیل تاریخی-تحلیلی و با استفاده از داده‌های کیفی ناشی از بررسی دیدگاه‌های کنشگران سیاسی، روشنفکران و فعالان مدنی در ایران، به دنبال شناسایی مؤلفه‌های فرهنگ سیاسی که می‌توانند حتی در شرایط فعلی به عنوان

ظرفیت‌های بالقوه برای توسعه جامعه مدنی مورد استفاده قرار گیرند، است. دوره مورد بررسی، از پایان دوره قاجار و نهضت مشروطه که نخستین تلاش ساختاریافته برای ایجاد مشارکت سیاسی در ایران محسوب می‌شود تا مقطع کنونی در نظر گرفته شده است. این بازه زمانی، امکان درک تحولات فرهنگ سیاسی و چرخه‌های تناوبی نگرش‌های شهروندان نسبت به دولت و مشارکت را فراهم می‌آورد.

هدف پژوهش حاضر این است که ضمن ارائه تصویری جامعه‌شناختی مبتنی بر واقعیت‌های تاریخی از فرهنگ سیاسی ایران، با مطالعه و تحلیل عوامل شکل‌دهنده به ساختار فرهنگ سیاسی ایران، با تکیه بر دیدگاه کنش‌گران سیاسی، زمینه‌های فرهنگی - سیاسی توسعه جامعه سیاسی را مورد تعمق قرار دهد که در آن، جامعه مدنی نه به‌عنوان تهدیدی برای نظام سیاسی، بلکه به‌عنوان بستری برای پرورش شهروندان آگاه، مسئولیت‌پذیر و مشارکت‌گر تقویت شود.

پیشینه تحقیق

انواری و همکاران (۱۳۹۸) پژوهشی با عنوان بررسی فعالیت اجتماعی و فرهنگی روشنفکران در شبکه‌های اجتماعی مجازی و تأثیر آن بر فرهنگ سیاسی دانشجویان انجام دادند. نتایج نشان داد که نقش روشنفکران به مثابه افراد آگاه وجدان‌بیدار جامعه، چه در نهادهای مدنی و سازمان‌های اجتماعی غیرسیاسی و چه در حالت متعلق بودن به احزاب و تشکل‌های سیاسی، بصورت عمومی به مثابه افراد متعلق به یک قشر اجتماعی به شکلی از اشکال تا حدودی بر فرهنگ سیاسی جامعه اثرگذار بوده و در پویایی و بیداری شعور اجتماعی و سیاسی دانشجویان نهایتاً در شکل‌گیری تفکر و احساسی ملی تأثیرگذار است (انواری و همکاران، ۱۳۹۸).

مهرگان و همکاران (۱۳۹۹) پژوهشی با عنوان نقش مشارکت سیاسی و نظام دموکراتیک در شکل‌دهی فرهنگ سیاسی (مورد مطالعه: مدیران و معاونین وزارتخانه‌های کردستان عراق) انجام دادند. نتایج به دست آمده حاکی از آن است: اولاً مشارکت سیاسی شهروندان در استقرار یک نظام دموکراتیک موثر است، ثانیاً فرآیندهای دموکراتیک در شکل‌گیری ارزش‌های فرهنگ سیاسی تأثیرگذار است. بر این اساس با اتکا به وضعیت موجود می‌توان درصد بالایی از تغییرات را پیش‌بینی کرد (مهرگان و همکاران، ۱۳۹۸).

مایلی و خانجانی (۱۳۹۷) پژوهشی با عنوان طبقه متوسط جدید و توسعه حوزه عمومی در ایران مطالعه دوره ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۴ انجام دادند. در این پژوهش با طرح اندیشه‌ها و خواسته‌های طبقه

متوسط بحث آزادی و حقوق مدنی بر ساخت شد و بر سایر شعارهای ارائه شده از بعد از انقلاب غلبه یافت و اساس همه این بحث‌ها بر لزوم توسعه حوزه عمومی برای ارتقای مشارکت‌های مردم در اداره جامعه بود. تاثیرگذاری طبقه متوسط جدید اگرچه با واسطه برخی دیگر از شرایط است، در این دوره تاریخی و با بهره‌گیری از داده‌های به دست آمده از روند رشد و توسعه طبقه متوسط و نقش کارگزاران و نخبگان این طبقه در توسعه مصادیق حوزه عمومی، نشان از تاثیر مثبت در این فرایند دارد (مایلی و خانجانی، ۱۳۹۷).

ثابتی و همکاران (۱۳۹۷) پژوهشی با عنوان بررسی موانع شکل‌گیری نظام حزبی در بستر توسعه اجتماعی و ساختار فرهنگ سیاسی ایران بین دو انقلاب (مشروطه تا انقلاب اسلامی) انجام دادند. نتایج به دست آمده نشان داد که فرهنگ سیاسی سنتی-تبعی عامل اصلی بوجود آمدن دولت‌های رانتیر، خشونت سیاسی، توسعه ناقص، تداوم نظام پادشاهی و چرخه استبداد و... گردید. مجموع این عوامل در کنار هم تشکیل شبکه علی در هم تنیده‌ای برای تداوم فرهنگ سیاسی سنتی و تبعی و ایجاد مانع برای تثبیت دموکراسی و نهادینه شدن فعالیت‌های حزبی و تشکیل نظام حزبی در ایران شد. این تحقیق با استفاده از نظریه آلموند و وربا وهانتینگتن و به صورت روش تاریخی-اسنادی انجام گرفته است (ثابتی و همکاران، ۱۳۹۷).

سمیعی اصفهانی و همکاران (۱۳۹۷) پژوهشی با عنوان فرهنگ سیاسی و تأثیر آن بر رفتار نخبگان و توسعه سیاسی در دوره پهلوی دوم انجام دادند. نتایج حاصل از تحقیق نشان می‌دهد که نظام سیاسی این دوره نظامی پاتریمونیال بود و به تبع آن نخبگان سیاسی درون حاکمیت، این فرهنگ سیاسی را در وجود خود نهادینه کرده و باعث گسترش و تعمیق آن در شیوه مدیریت سیاسی جامعه می‌شدند (سمیعی اصفهانی و همکاران، ۱۳۹۷).

احمدی طباطبایی و اسدی (۱۳۹۶) پژوهشی با عنوان بررسی تاثیر عملکرد نخبگان سیاسی بر فرآیند پیشرفت سیاسی جمهوری اسلامی ایران انجام دادند. در این پژوهش با استفاده از مدل تحلیلی SWOT تاثیر و عملکرد نخبگان سیاسی در فرایند حرکت جمهوری اسلامی ایران از ابتدا تاکنون را تحلیل و در نهایت استراتژی‌های پیشرفت سیاسی را بر اساس نقاط ضعف و قوت و فرصت‌ها و تهدیدها در این خصوص، استخراج کردند. برنامه‌ریزی نخبگان سیاسی، اجماع نظر نخبگان سیاسی بر اهداف و سازوکارهای پیشرفت سیاسی، تقویت جامعه مدنی، شفافیت نخبگان سیاسی و فرهنگ سیاسی متناسب با پیشرفت از مهم‌ترین پیش‌نیازهای فرایند پیشرفت سیاسی جمهوری اسلامی ایران است که می‌تواند در رفع موانعی چون ضعف جامعه مدنی، عدم شکل‌گیری

مناسب نهادهای سیاسی، عدم پایداری به قانون و کامل نشدن فرایند رقابت و مشارکت سیاسی در جامعه ایران، موثر واقع شود (احمدی طباطبایی و اسدی، ۱۳۹۶).

جلالی‌راد و سپهرنیا (۱۳۹۶) پژوهشی با عنوان شاخص‌های فرهنگ سیاسی جمهوری اسلامی ایران در بعد خرد از دیدگاه نخبگان انجام دادند. یافته‌های تحقیق نشان داد گزاره‌های «بازتولید مبانی دینی-سیاسی» و «افراط و تفریط‌گرایی» بیشترین اثرگذاری و «عاملیت سیاسی نخبگان» و «رضایت دائم از شرایط موجود» کمترین تبیین‌کنندگی را در بعد خرد فرهنگ سیاسی نظام جمهوری اسلامی ایران به خود اختصاص داده اند (جلالی‌راد و سپهرنیا، ۱۳۹۶).

سجادی و مقصودی (۱۳۹۸) پژوهشی با عنوان تحلیل روند دگرگونی فرهنگ سیاسی نسل‌های اجتماعی شهر سنندج انجام دادند. نتایج نشان می‌دهد فرهنگ سیاسی نسل‌های اجتماعی شهر سنندج در حال دگرگونی از فرهنگ سیاسی محدود به دیگر فرهنگ‌های سیاسی از جمله دموکراتیک است. این روند با فرض رفع بسیاری از موانع ساختاری فراروی نسل‌های جوان‌تر و افزایش مشارکت‌های فعال آنان در زمینه‌های اجتماعی-اقتصادی و سیاسی تسریع می‌شود. همچنین نسل‌های بزرگسال بیشتر بازنمای فرهنگ سیاسی محدود هستند، اما جوانان در کنار بازنمایی فرهنگ سیاسی دموکراتیک، بیش از نسل‌های میانی فرهنگ‌های بی‌اعتنا و عمل‌گرا را بروز داده‌اند که مطابق با خواسته‌های تئوریک نیست. متغیرهای این مطالعه، دگرگونی و تفاوت فرهنگ سیاسی نسل‌ها را تا حد زیادی توضیح داده است (سجادی و مقصودی، ۱۳۹۸).

کلیچ و حقیقی (۱۳۹۸) پژوهشی با عنوان نقش فرهنگ سیاسی نخبگان اجرایی با رویکرد توسعه محوری در جمهوری اسلامی ایران انجام دادند. نتایج پژوهش نشان داد که جامعه مورد مطالعه دارای فرهنگ سیاسی متنوعی بوده است و برای آزمون فرضیه تأثیرگذاری و تعیین‌کنندگی فرهنگ سیاسی نخبگان اجرایی در توسعه‌نیافتگی ایران بر اساس مدل اینگلهارت از سه شاخص استفاده شد که نتایج نشان می‌دهد که فرهنگ سیاسی نخبگان اجرایی در توسعه نیافتگی دولت‌های ایران در پس از انقلاب مؤثر بوده است (کلیچ و حقیقی، ۱۳۹۸).

خانیکی و خجیر (۱۳۹۷) پژوهشی با عنوان نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در توسعه جامعه مدنی ایران انجام دادند. یافته‌ها نشان می‌دهد که صاحب‌شوندگان برای نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در توسعه جامعه مدنی ایران دوازده مورد کارکرد ارتباطی، خبری، تبلیغی، آموزشی، بسیج‌سازی، کمپین‌سازی، جایگزینی رسانه رسمی، تقویت قدرت اجتماعی نهادها، شفاف‌سازی، جریان‌سازی، شبکه‌سازی و سنجش افکار عمومی و ده مورد کژکارکرد اخبار نادرست و شایعه،

سرریزی اطلاعات، انبوه خلق مجازی، حباب گفتگو، سلب‌بهرتی‌سازی، وجود همبستگی کاذب، درگیری در فضای مجازی و دور شدن از فعالیت مدنی واقعی، تخریب حریم خصوصی فعالان مدنی، غلبه مشارکت مجازی و ابزار ارائه و خودنمایی تعیین کردند. از بین این موارد، فعالان مدنی بیشترین کارکرد شبکه‌های اجتماعی و پیام‌رسان‌ها را در بین فعالان مدنی شهر تهران کارکرد ارتباطی، خبری و آموزشی و کمترین کارکرد را سنجش افکار عمومی، شفاف‌سازی و شبکه‌سازی و بیشترین کژکارکردی را اخبار نادرست و شایعه، سرریزی اطلاعات و حباب گفت‌وگو و کمترین کژکارکردی را خودنمایی در فضای مجازی و سلب‌بهرتی‌سازی مطرح کردند (خانیک‌ی و خجیر، ۱۳۹۷).

عباسی و شریعت (۱۳۹۷) در پژوهش خود تحت عنوان «کارکرد سیاسی شبکه‌های اجتماعی مجازی» در زمینه تاثیر متقابل سیاست و فرهنگ سیاسی با رفتارها و شبکه‌های اجتماعی به این نتیجه رسیده‌اند که سیاست بایستی در خدمت ارزش‌ها و هنجارهای جامعه باشد تا بتواند مشروعیت خود را از ساحت فرهنگ به دست آورد. از نظر ایشان یکی از وظایف جدی و قابل تأمل قدرت رسمی حل عادلانه و منصفانه و در حد امکان اقماعی منازعات فی‌مابین نیروهای اجتماعی از طریق نهادها و سازوکارهای قانونی است. در صورت اختلال در این وظیفه، اتفاقات و واکنش‌های مختلف، محتمل و قابل پیش‌بینی خواهد بود. در صورتی که نظام سیاسی نتواند کارکردهای عام خود را ایفاء نماید و با درنمایش این کارکرد با ضعف روبرو شود، جامعه در معرض آسیب‌ها و شورش‌های مختلف قرار می‌گیرد و در این میان کارکرد شبکه‌های اجتماعی به سمت سیاسی بودن گرایش پیدا می‌کند (عباسی و شریعت، ۱۳۹۷).

رالی و کویلر^۱ (۲۰۱۰) پژوهشی با عنوان «مقایسه شاخص‌های سیاسی، فرهنگی و اقتصادی دسترسی به اطلاعات در کشورهای عربی و غیرعربی» انجام دادند. یافته‌ها حاکی از آن بود که اگرچه تعداد معدودی از کشورهای عربی از ثروت لازم برای اجرای موثر قوانین دسترسی به اطلاعات برخوردار هستند، اما شرایط سیاسی و فرهنگی ممکن است موانع اساسی برای شفافیت بیشتر دولت باشد (رالی و کویلر^۲، ۲۰۱۰).

گیسیر و ریجیک^۳ (۲۰۰۸)، در تحقیقی مشارکت سیاسی جوانان آلمانی در اروپا مورد مطالعه قرار دادند. نتیجه تحقیق حاکی از آن بود کشورهای آلمان، دانمارک، هلند و تا حدودی انگلیس از فرهنگ

1. Relly & Cuillier
2. Relly & Cuillier
3. Gaiser & Rijike

مدنی پیشرفته‌تری برخوردارند در نتیجه میزان مشارکت آن‌ها بالا است و علاقه سیاسی جوانان عاملی مهم برای شرکت در فعالیت‌های سیاسی است. البته تفاوت میان کشورها به لحاظ مشارکت سیاسی تا حدودی به دلیل سنت‌های فرهنگ سیاسی آنان است (گیسیر و ریجیک^۱، ۲۰۰۸). هان^۲ (۲۰۰۶) در پژوهش خود تحت عنوان «تعیین تداوم و تغییر در فرهنگ سیاسی روسیه» به این نتایج دست یافتند که تغییرات نسبتاً اندکی در نگرش‌ها و باورها و ارزش‌های سیاسی پاسخگویان از سال ۱۷۷۱ رخ داده است. به این معنا که مردم از تعهدات سیاسی، تعهدات مدنی و علائق و شناخت سیاسی نسبتاً زیادی برخوردارند، ولی نسبت به یک نظام سیاسی چند حزبی حمایت اندکی نشان می‌دهند (هان، ۲۰۰۶).

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از روش‌های گردآوری داده‌ها توصیفی پیمایشی است. از روش اسنادی جهت بررسی و شناخت ویژگی‌های اساسی فرهنگ سیاسی ایران در بستر تاریخ معاصر از اواخر دوره قاجار تاکنون در پژوهش‌های نظری و تجربی موجود و از روش پیمایشی جهت شناخت و دسته‌بندی نگرش‌های کنشگران سیاسی نسبت به نقاط قوت و ضعف و فرصت‌ها و تهدیدهای موجود در فرهنگ سیاسی ایران در رابطه با توسعه جامعه مدنی استفاده شده است. با استفاده از روش SWOT پس از شناسایی نقاط قوت و ضعف و فرصت‌ها و تهدیدهای موجود در فرهنگ سیاسی ایران معاصر در راستای شکل‌گیری و توسعه جامعه مدنی، مدل راهبردی چگونگی توسعه جامعه مدنی در ایران امروز با توجه به این نقاط قوت و ضعف و فرصت‌ها و تهدیدهای شناسایی شده، پیشنهاد شده است.

جامعه آماری پژوهش کنش‌گران سیاسی فعال در عرصه سیاست ایران در حال حاضر می‌باشند که در این پژوهش، با توجه به محدودیت‌های گوناگون، تعدادی از آن‌ها که قابلیت دسترسی برای پژوهشگر فراهم بود به عنوان اعضای جامعه آماری پژوهش تعریف گردید. بنابراین جامعه آماری پژوهش شامل دبیران کل احزاب و تشکل‌های سیاسی دارای مجوز فعالیت از وزارت کشور جمهوری اسلامی ایران هستند که بر اساس اعلام این نهاد تعداد آن‌ها تعداد احزاب شامل ۱۲۶ حزب بوده که تعداد ۹۲ نفر به عنوان نمونه آماری انتخاب گردیدند.

1. Gaiser & Rijike
2. Hahn

با توجه به محدود بودن تعداد جامعه آماری و دسترسی به شماره تلفن و ایمیل این افراد، از شیوه نمونه‌گیری تصادفی سیستماتیک جهت انتخاب اعضای نمونه آماری استفاده گردید.

با استفاده از روش پیمایشی و ابزار پرسشنامه محقق ساخته، دیدگاه‌ها و نگرش‌های کنشگران سیاسی که شامل دبیران کل تعدادی از احزاب و تشکل‌های سیاسی شناسنامه‌دار و فعال در عرصه سیاسی ایران بودند، در مورد فرهنگ سیاسی ایران معاصر و عناصر و ویژگی‌های خاص این فرهنگ و نقاط قوت و ضعف و فرصت‌ها و تهدیدهای فرهنگ سیاسی ایران در رابطه با توسعه جامعه مدنی و نیز شاخصه‌های جامعه مدنی قابل تحقق و تحقق یافته در دل این فرهنگ و ساختارهای اساسی حاکم بر آن، مورد پرسش قرار گرفت.

روایی سازه پرسشنامه با استفاده از تحلیل عاملی تأییدی (CFA) بررسی شد. این روش، که برای تأیید ساختار نظری سازه‌ها در داده‌های پیمایشی مناسب است (براون، ۲۰۱۵)، بارهای عاملی هر گویه را محاسبه کرد و گویه‌هایی با بار کمتر از $0/4$ را حذف نمود. برای نقاط قوت، پس از حذف ۴ گویه ضعیف، ۲۳ گویه نهایی با بارهای عاملی بالای $0/4$ و معنی‌داری در سطح $0/95$ حفظ شدند. شاخص‌های برازش مدل شامل نسبت خی‌دو به درجه آزادی کمتر از ۵ و شاخص نیکویی برازش بیش از $0/9$ و شاخص توکر-لوپس $0/9$ و شاخص برازش تطبیقی نزدیک به $0/9$ و ریشه میانگین مربعات خطای برآورد کمتر از $0/08$ نشان‌دهنده برازش مطلوب مدل بودند. برای فرصت‌ها نیز، پس از حذف ۳ گویه، ۱۵ گویه نهایی با بارهای عاملی بالای $0/4$ و شاخص‌های برازش مشابه تأیید شدند. این نتایج، روایی سازه ابزار را در اندازه‌گیری ظرفیت‌های فرهنگ سیاسی ایران برای توسعه جامعه مدنی تأیید می‌کند.

گویه‌های پرسشنامه با توجه به مطالعه پیشینه و ادبیات تجربی موضوع پژوهش و همچنین نکات و ویژگی‌های بارز مطرح شده در منابع و کتب مرتبط با فرهنگ سیاسی و جامعه مدنی ایران که به صورت نظری به شناخت و معرفی فرهنگ سیاسی ایران پرداخته‌اند، اخذ و پس از بررسی روایی صوری این گویه‌ها توسط اساتید و متخصصان موضوع، به صورت آزمایشی در تعداد محدودی از اعضای جامعه آماری مورد اجرا قرار گرفته و گویه‌هایی که بیشترین توافق را بین داوران داشتند، انتخاب گردید.

برای بررسی پایایی با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ جهت سنجش پایایی ابزار پرسشنامه که در آن همبستگی درونی سوالات پرسشنامه سنجش می‌گردد، استفاده گردید. براساس نتایج این آزمون که با یک مطالعه مقدماتی روی ۳۰ نفر از اعضای جامعه آماری و با استفاده از نرم افزار

آماري SPSS انجام گرفت، ميزان پايابي پرسشنامه ويژگي‌هاي فرهنگ سياسي ايران ۰/۸۳۲ بدست آمد.

جدول شماره ۱: آزمون آلفای کرونباخ برای تحلیل پايابي نقاط قوت و نقاط ضعف و فرصت‌ها و تهديد‌هاي فرهنگ سياسي ايران در زمينه توسعه جامعه مدني

متغيرها	ابعاد	آلفای کرونباخ
ويژگي‌هاي فرهنگ سياسي ايران	نقاط قوت فرهنگ سياسي ايران	۰/۷۸۲
	نقاط ضعف فرهنگ سياسي ايران	۰/۷۷۵
	فرصت‌هاي فرهنگ سياسي ايران	۰/۸۱۷
	تهديد‌هاي فرهنگ سياسي ايران	۰/۷۶۱

داده‌هاي گردآوري شده با استفاده از آمار توصيفي و آزمون‌هاي آمار استنباطي و آزمون تحليل عملي تايبدي در قالب مدل‌سازي معادلات ساختاري مورد تحليل آماري قرار گرفته است.

يافته‌ها و تجزيه و تحليل داده‌ها

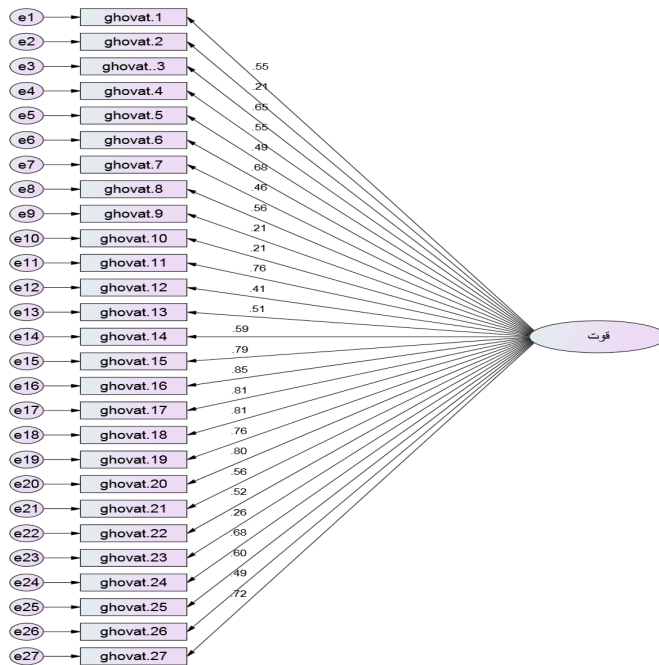
الف: يافته‌هاي تحقيق

تحليل عملي تايبدي نقاط قوت توسعه جامعه مدني و مدل اندازه‌گيري آن: براي بررسي روايي سازه و مدل اندازه‌گيري نقاط قوت فرهنگ سياسي ايران در رابطه با توسعه جامعه مدني از تحليل عملي تايبدي استفاده گرديد. نقاط قوت شامل ۲۷ گويه است. نتايج به دست آمده در شکل ۱ ارائه شده است. با توجه به شکل، ملاحظه مي‌شود که بار عملي به دست آمده براي گويه‌هاي شماره ۲ (رشد جنبش‌هاي ترقي خواه)، ۹ (پاسخگويي نهادهاي سياسي در مقابل مردم) ۱۰ (شفافيت بخش‌هاي مختلف نهادهاي سياسي) و ۲۳ (رشد روزافزون گرايش به جهاني‌سازي در مردم) کمتر از ۰/۴ است و بايستي از مدل حذف شوند. گويه‌هاي مذکور حذف شده و دوباره تحليل عملي تايبدي تکرار شده است. نتايج در شکل ۲ و جدول ۲ آورده شده است. چنانچه ملاحظه مي‌شود بارهاي عملي تمام گويه‌ها بزرگتر از ۰/۴ بوده و از اعتبار کافي براي حفظ شدن

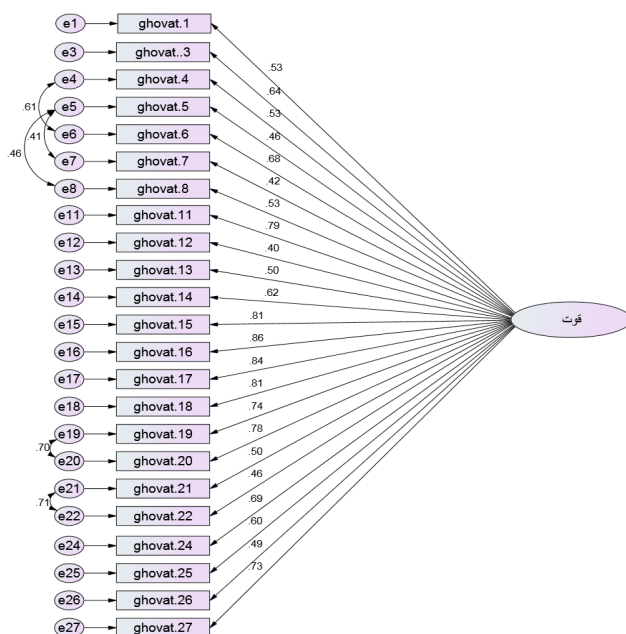
در مدل اندازه‌گیری برخوردار هستند. همچنین بار عاملی تمام گویه‌ها در سطح احتمال ۹۵ درصد معنی‌دار هستند.

همچنین نتایج برازش مدل در جدول شماره ۳ ارائه شده است. سطح معنی‌داری آماره χ^2 دو برابر $0/001$ است که با توجه به ملاک در نظر گرفته شده (بزرگتر از $0/05$) قابل قبول نمی‌باشد. مقدار شاخص نسبت بحرانی به درجه آزادی (CMIN/DF) برابر $4/05$ شاخص نیکویی برازش (GFI) $0/93$ ، شاخص توکر-لویس (TLI) $0/91$ ، شاخص برازش تطبیقی (CFI) $0/89$ ، شاخص برازش مقتصد هنجار شده (PNFI) $0/61$ و مقدار ریشه میانگین مربعات خطای برآورد (RMSEA) نیز $0/079$ است. همه این شاخص‌ها در محدوده برازش مطلوب قرار دارند و یا اختلاف اندکی با ملاک در نظر گرفته شده دارند. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که مدل اندازه‌گیری نقاط قوت فرهنگ سیاسی ایران در رابطه با توسعه جامعه مدنی دارای برازش مطلوب می‌باشد و از روایی سازه لازم برخوردار است.

شکل شماره ۱: بارهای عاملی گویه‌های مربوط به نقاط قوت فرهنگ سیاسی ایران

در زمینه توسعه جامعه مدنی

شکل شماره ۲: بارهای عاملی گویه‌های مربوط به نقاط قوت فرهنگ سیاسی ایران در زمینه توسعه جامعه مدنی پس از حذف گویه‌های ضعیف

جدول شماره ۲: بارهای عاملی گویه‌های مربوط به نقاط قوت فرهنگ سیاسی ایران در زمینه توسعه جامعه مدنی پس از حذف گویه‌های ضعیف

ضریب برآورد شده استاندارد (بار عاملی)	سطح معنی‌داری	نسبت بحرانی	خطای معیار برآورد	ضریب برآورد شده	شاخص	گویه
۰/۵۲۷	۰/۰۰۱			۱	قوت	۱. رشد روزافزون جمهوری خواهی (دموکراسی خواهی) در میان مردم
۰/۶۳۷	۰/۰۰۱	۴/۶۰۴	۰/۲۴۷	۱/۱۳۸	قوت	۲. گسترش و تخصصی شدن نهادهای اجتماعی در جامعه ایران
۰/۵۲۸	۰/۰۰۱	۴/۰۷۶	۰/۲۱۶	۰/۸۸	قوت	۳. رشد قابل توجه جمعیت در دهه‌های گذشته

۰/۴۶۲	۰/۰۰۱	۳/۷۰۴	۰/۲۰۳	۰/۷۵۲	قوت	۴. گسترش قانون‌گرایی در میان مردم
۰/۶۷۹	۰/۰۰۱	۴/۷۸	۰/۲۴۸	۱/۱۸۴	قوت	۵. تشکیل مجلس شورا به عنوان رکن مردم‌سالاری
۰/۴۱۹	۰/۰۰۱	۳/۴۴	۰/۲۳۲	۰/۷۹۸	قوت	۶. رشد مشارکت همگانی در سیاست و اجتماع
۰/۵۳۴	۰/۰۰۱	۴/۱۰۹	۰/۲۲۱	۰/۹۰۸	قوت	۷. وضعیت اعتماد اجتماعی در جامعه
۰/۷۸۶	۰/۰۰۱	۵/۱۷	۰/۲۶۵	۱/۳۶۹	قوت	۸. داشتن روحیه ایثار و شهادت در مردم ایران
۰/۴۰۳	۰/۰۰۱	۳/۳۳۵	۰/۱۹۷	۰/۶۵۶	قوت	۹. قابلیت بسیج سیاسی مردم در برهه‌های مختلف
۰/۴۹۶	۰/۰۰۱	۳/۹۰۳	۰/۲۱۳	۰/۸۳۱	قوت	۱۰. نرخ بالای مشارکت مردم در انتخابات
۰/۶۱۸	۰/۰۰۱	۴/۵۲	۰/۲۲۸	۱/۰۲۹	قوت	۱۱. داشتن اعتقاد و روحیه انتظار برای ظهور امام عصر (عج)
۰/۸۰۷	۰/۰۰۱	۵/۲۳۸	۰/۲۶۹	۱/۴۰۸	قوت	۱۲. برخورداری از روحیه مقاومت در برابر استعمارگران
۰/۸۵۵	۰/۰۰۱	۵/۳۸۳	۰/۲۸۸	۱/۵۵۱	قوت	۱۳. مبارز بودن مردم در مسیر نیل به آرمان‌ها و ارزش‌های والای سیاسی
۰/۸۳۸	۰/۰۰۱	۵/۳۳۳	۰/۳۰۵	۱/۶۲۷	قوت	۱۴. داشتن روحیه شهادت‌طلبی در میان مردم
۰/۸۰۵	۰/۰۰۱	۵/۲۳۳	۰/۲۵۶	۱/۳۴۱	قوت	۱۵. داشتن روحیه بیگانه‌ستیزی در میان مردم
۰/۷۴۱	۰/۰۰۱	۵/۰۱۶	۰/۲۵۲	۱/۲۶۶	قوت	۱۶. داشتن روحیه ظلم‌ستیزی در میان مردم
۰/۷۸۲	۰/۰۰۱	۵/۱۵۶	۰/۲۶۷	۱/۳۷۵	قوت	۱۷. داشتن روحیه حمایت از مظلوم و مستضعف در میان مردم
۰/۵۰۲	۰/۰۰۱	۳/۹۳۷	۰/۲۱۹	۰/۸۶۲	قوت	۱۸. برخورداری از روحیه همکاری و همیاری و تعاون در میان مردم
۰/۴۵۸	۰/۰۰۱	۳/۶۷۸	۰/۲۳	۰/۸۴۶	قوت	۱۹. رشد روزافزون مشارکت مردم در شبکه‌های ارتباطی سیاسی
۰/۶۸۹	۰/۰۰۱	۴/۸۲۲	۰/۲۱۷	۱/۰۴۵	قوت	۲۰. پایبندی به نمادهای دینی در امور سیاسی

۰/۵۹۹	۰/۰۰۱	۴/۴۳۱	۰/۲۰۸	۰/۹۲۳	قوت	۲۱. داشتن روحیه حفظ فاصله با قدرت در اکثریت مردم
۰/۴۸۶	۰/۰۰۱	۳/۸۴۴	۰/۲۵۷	۰/۹۸۸	قوت	۲۲. گسترش روزافزون علاقه مردم به استفاده از فضای مجازی برای کنش‌گری سیاسی
۰/۷۳۴	۰/۰۰۱	۴/۹۹۲	۰/۲۱۲	۱/۰۵۸	قوت	۲۳. پیروزی انقلاب اسلامی به عنوان پدیده‌ای منحصر به فرد در عرصه گفتمان غالب سیاسی جهان

جدول شماره ۳: شاخص‌های برازش مدل اندازه‌گیری نقاط قوت فرهنگ سیاسی ایران در رابطه با توسعه جامعه مدنی

تفسیر	ملاک	میزان	شاخص برازش
برازش مطلوب	کمتر از ۵	۴/۰۵	CMIN/DF
غیر قابل قبول	بیشتر از ۰/۰۵	۰/۰۰۱	p-value χ^2
برازش مطلوب	بیش از ۰/۹۰	۰/۹۳	شاخص نیکویی برازش (GFI)
برازش مطلوب	بیش از ۰/۹۰	۰/۹۱	شاخص توکر- لویس (TLI)
قابل قبول	بیش از ۰/۹۰	۰/۸۹	شاخص برازش تطبیقی (CFI)
برازش مطلوب	کمتر از ۰/۰۸	۰/۰۷۹	ریشه میانگین مربعات خطای برآورد (RMSEA)
برازش مطلوب	بیشتر از ۰/۵	۰/۶۱	شاخص برازش مقتصد هنجار شده (PNFI)

بررسی میانگین گویه‌های مربوط به نقاط قوت فرهنگ سیاسی ایران در زمینه توسعه جامعه مدنی: برای بررسی میانگین گویه‌های مربوط به نقاط قوت توسعه جامعه مدنی، از آزمون t تک نمونه‌ای استفاده شده است. نمرات بین ۱ تا ۱۰ می‌باشند. بنابراین مقدار آزمون برابر ۵/۵ که میزان متوسط متغیر است در نظر گرفته شده است. اگر میانگین متغیر بیشتر از ۵/۵ باشد نشان دهنده وضعیت بهتر است. نتایج آزمون t تک نمونه‌ای در جدول ۴ ارائه شده است. با توجه به جدول ملاحظه می‌شود که میزان گسترش روزافزون علاقه مردم به استفاده از فضای مجازی برای کنش‌گری سیاسی به طور معنی‌داری بالاتر از حد متوسط می‌باشد (میانگین بیشتر از ۵/۵ و سطح معنی‌داری کمتر از ۰/۰۵ است).

میزان رشد روزافزون جمهوری خواهی (دموکراسی خواهی) در میان مردم، رشد مشارکت همگانی در سیاست و اجتماع، قابلیت بسیج سیاسی مردم در برهه‌های مختلف، داشتن روحیه ظلم‌ستیزی در میان مردم، داشتن روحیه حمایت از مظلوم و مستضعف در میان مردم، رشد روزافزون مشارکت مردم در شبکه‌های ارتباطی سیاسی در حد متوسط می‌باشد (سطح معنی داری بزرگتر از ۰/۰۵ است).

جدول شماره ۴: نتایج آزمون t تک نمونه‌ای برای بررسی میزان گویه‌های مربوط به نقاط قوت توسعه جامعه مدنی

مقدار آزمون = ۰/۰۵						
متغیر	تعداد	میانگین	انحراف معیار	t	درجه آزادی	سطح معنی داری
میانگین اختلاف متغیر با مقدار آزمون						
۱. رشد روزافزون جمهوری خواهی (دموکراسی خواهی) در میان مردم	۹۲	۵/۳۵	۲/۵۲	-۰/۵۸	۹۱	۰/۵۶۴
۲. گسترش و تخصصی شدن نهادهای اجتماعی در جامعه ایران	۹۲	۴/۹۹	۲/۳۷	-۲/۰۷	۹۱	۰/۰۴۱
۳. رشد قابل توجه جمعیت در دهه‌های گذشته	۹۲	۴/۷۷	۲/۲۱	-۳/۱۶	۹۱	۰/۰۰۲
۴. گسترش قانون‌گرایی در میان مردم	۹۲	۴/۴۰	۲/۳۲	-۴/۵۵	۹۱	۰/۰۰۱
۵. تشکیل مجلس شورا به عنوان رکن مردم سالاری	۹۲	۴/۴۳	۲/۳۱	-۴/۴۲	۹۱	۰/۰۰۱
۶. رشد مشارکت همگانی در سیاست و اجتماع	۹۲	۵/۵۵	۲/۵۳	۰/۲۱	۹۱	۰/۸۳۷
۷. وضعیت اعتماد اجتماعی در جامعه	۹۲	۳/۱۷	۲/۲۶	-۹/۸۹	۹۱	۰/۰۰۱
۸. داشتن روحیه ایثار و شهادت در مردم ایران	۹۲	۴/۸۵	۲/۳۱	-۲/۷۱	۹۱	۰/۰۰۸
۹. قابلیت بسیج سیاسی مردم در برهه‌های مختلف	۹۲	۵/۱۰	۲/۱۶	-۱/۷۹	۹۱	۰/۰۷۷
۱۰. نرخ بالای مشارکت مردم در انتخابات	۹۲	۴/۸۹	۲/۲۲	-۲/۶۳	۹۱	۰/۰۱
۱۱. داشتن اعتقاد و روحیه انتظار برای ظهور امام عصر (عج)	۹۲	۴/۶۱	۲/۲۱	-۳/۸۷	۹۱	۰/۰۰۱

۹۲	۴/۸۳	۲/۳۱	-۲/۷۹	۹۱	۰/۰۰۶	-۰/۶۷	۱۲. برخورداری از روحیه مقاومت در برابر استثمارگران
۹۲	۴/۴۷	۲/۴۱	-۴/۱۲	۹۱	۰/۰۰۱	-۱/۰۳	۱۳. مبارز بودن مردم در مسیر نیل به آرمان‌ها و ارزش‌های والای سیاسی
۹۲	۴/۱۵	۲/۵۸	-۵/۰۲	۹۱	۰/۰۰۱	-۱/۳۵	۱۴. داشتن روحیه شهادت‌طلبی در میان مردم
۹۲	۴/۹۶	۲/۲۱	-۲/۳۶	۹۱	۰/۰۰۲	-۰/۵۴	۱۵. داشتن روحیه بیگانه‌ستیزی در میان مردم
۹۲	۵/۴۷	۲/۲۷	-۰/۱۴	۹۱	۰/۸۹	-۰/۰۳	۱۶. داشتن روحیه ظلم‌ستیزی در میان مردم
۹۲	۵/۲۲	۲/۳۳	-۱/۱۶	۹۱	۰/۲۴۸	-۰/۲۸	۱۷. داشتن روحیه حمایت از مظلوم و مستضعف در میان مردم
۹۲	۴/۷۹	۲/۲۸	-۲/۹۸	۹۱	۰/۰۰۴	-۰/۷۱	۱۸. برخورداری از روحیه همکاری و همیاری و تعاون در میان مردم
۹۲	۵/۱۴	۲/۴۵	-۱/۴۰	۹۱	۰/۱۶۴	-۰/۳۶	۱۹. رشد روزافزون مشارکت مردم در شبکه‌های ارتباطی سیاسی
۹۲	۳/۹۰	۲/۰۱	-۷/۶۲	۹۱	۰/۰۰۱	-۱/۶۰	۲۰. پایبندی به نمادهای دینی در امور سیاسی
۹۲	۴/۶۵	۲/۰۵	-۳/۹۸	۹۱	۰/۰۰۱	-۰/۸۵	۲۱. داشتن روحیه حفظ فاصله با قدرت در اکثریت مردم
۹۲	۶/۳۲	۲/۷۰	۲/۹۰	۹۱	۰/۰۰۵	۰/۸۲	۲۲. گسترش روزافزون علاقه مردم به استفاده از فضای مجازی برای کنش‌گری سیاسی
۹۲	۴/۸۷	۱/۹۱	-۳/۱۶	۹۱	۰/۰۰۲	-۰/۶۳	۲۳. پیروزی انقلاب اسلامی به عنوان پدیده‌ای منحصر به فرد در عرصه گفتمان غالب سیاسی جهان

اولویت‌بندی اهمیت گویه‌های مربوط به نقاط قوت فرهنگ سیاسی ایران در رابطه با توسعه جامعه مدنی: برای اولویت‌بندی اهمیت گویه‌های مربوط به نقاط قوت فرهنگ سیاسی ایران در رابطه با توسعه جامعه مدنی از آزمون فریدمن استفاده شده است. میانگین و میانگین رتبه‌های هر یک از گویه‌ها محاسبه شده است. گویه‌ای که کمترین اهمیت را داشته باشد دارای کمترین رتبه است. مقدار خنثی دو برابر $229/33$ ، درجه آزادی برابر 22 و سطح معنی‌داری $0/01$ است. چون سطح معنی‌داری کمتر از $0/05$ است نتیجه گرفته می‌شود که بین میانگین رتبه‌های گویه‌های مربوط به نقاط قوت فرهنگ سیاسی ایران تفاوت معنی‌داری وجود دارد. گویه‌های مربوط به نقاط

قوت فرهنگ سیاسی ایران از لحاظ اهمیت، به ترتیب از زیاد به کم در جدول شماره ۵ آورده شده است. مهم‌ترین نقاط قوت فرهنگ سیاسی ایران در رابطه با توسعه جامعه مدنی عبارتند از: گسترش روزافزون علاقه مردم به استفاده از فضای مجازی برای کنش‌گری سیاسی؛ رشد مشارکت همگانی در سیاست و اجتماع؛ داشتن روحیه ظلم‌ستیزی در میان مردم؛ رشد روزافزون جمهوری خواهی (دموکراسی خواهی) در میان مردم؛ داشتن روحیه حمایت از مظلوم و مستضعف در میان مردم؛ رشد روزافزون مشارکت مردم در شبکه‌های ارتباطی سیاسی.

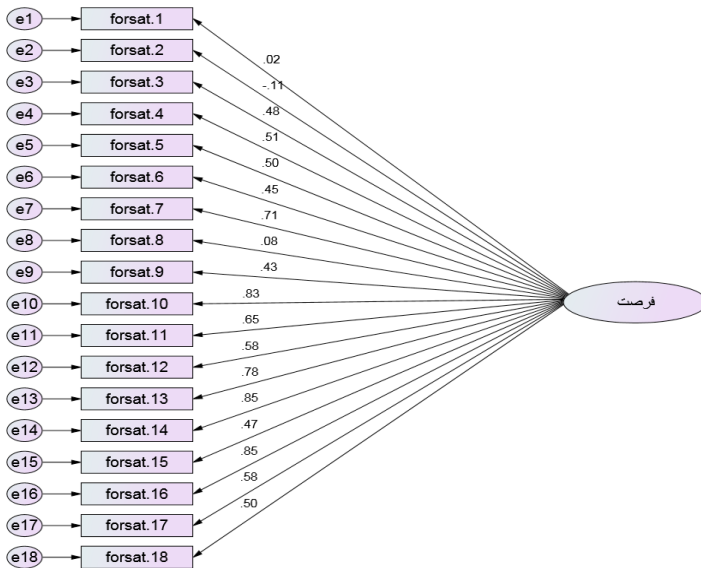
جدول شماره ۵: نتایج آزمون فریدمن برای اولویت‌بندی اهمیت گویه‌های مربوط به نقاط قوت

فرهنگ سیاسی ایران (در زمینه توسعه جامعه مدنی)

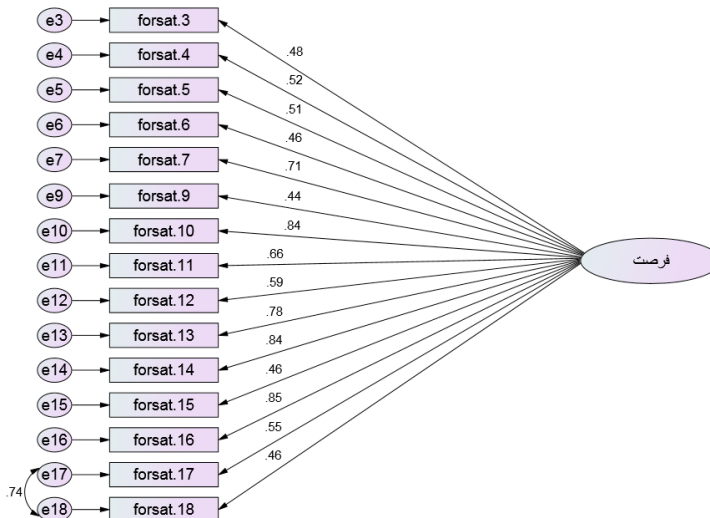
نماد	تعداد	میانگین	میانگین رتبه	مقدار	درجه	سطح
				خی دو	آزادی	معنی‌داری
۱. گسترش روزافزون علاقه مردم به استفاده از فضای مجازی برای کنش‌گری سیاسی	۹۲	۶/۳۲	۱۶/۶۹			
۲. رشد مشارکت همگانی در سیاست و اجتماع	۹۲	۵/۵۵	۱۴/۹۷			
۳. داشتن روحیه ظلم‌ستیزی در میان مردم	۹۲	۵/۴۷	۱۴/۲۷			
۴. رشد روزافزون جمهوری خواهی (دموکراسی خواهی) در میان مردم	۹۲	۵/۳۵	۱۳/۸۴			
۵. داشتن روحیه حمایت از مظلوم و مستضعف در میان مردم	۹۲	۵/۲۲	۱۳/۴۵			
۶. رشد روزافزون مشارکت مردم در شبکه‌های ارتباطی سیاسی	۹۲	۵/۱۴	۱۳/۳۲			
۷. قابلیت بسیج سیاسی مردم در برهه‌های مختلف	۹۲	۵/۱	۱۲/۸۶			
۸. داشتن روحیه بیگانه‌ستیزی در میان مردم	۹۲	۴/۹۶	۱۲/۷۹			
۹. پیروزی انقلاب اسلامی به عنوان پدیده‌ای منحصر به فرد در عرصه گفتمان غالب سیاسی جهان	۹۲	۴/۸۷	۱۲/۷۸			
۱۰. نرخ بالای مشارکت مردم در انتخابات	۹۲	۴/۸۹	۱۲/۷۳			
۱۱. گسترش و تخصصی شدن نهادهای اجتماعی در جامعه ایران	۹۲	۴/۹۹	۱۲/۵۴	۲۲	۲۲۹/۳۲۷	۰/۰۰۱
۱۲. داشتن روحیه ایثار و شهادت در مردم ایران	۹۲	۴/۸۵	۱۲/۲۹			
۱۳. برخورداری از روحیه مقاومت در برابر استثمارگران	۹۲	۴/۸۳	۱۲/۱۸			
۱۴. رشد قابل توجه جمعیت در دهه‌های گذشته	۹۲	۴/۷۷	۱۱/۵۵			
۱۵. برخورداری از روحیه همکاری و همیاری و تعاون در میان مردم	۹۲	۴/۷۹	۱۱/۴۴			
۱۶. داشتن اعتقاد و روحیه انتظار برای ظهور امام عصر (عج)	۹۲	۴/۶۱	۱۱/۴۳			
۱۷. داشتن روحیه حفظ فاصله با قدرت در اکثریت مردم	۹۲	۴/۶۵	۱۱/۲۳			
۱۸. مبارز بودن مردم در مسیر نیل به آرمان‌ها و ارزش‌های والای سیاسی	۹۲	۴/۴۷	۱۰/۶۲			
۱۹. گسترش قانون‌گرایی در میان مردم	۹۲	۴/۴	۱۰/۴۲			
۲۰. تشکیل مجلس شورا به عنوان رکن مردم سالاری	۹۲	۴/۴۳	۱۰/۳۹			
۲۱. داشتن روحیه شهادت‌طلبی در میان مردم	۹۲	۴/۱۵	۹/۲۱			
۲۲. پایبندی به نمادهای دینی در امور سیاسی	۹۲	۳/۹	۸/۸۹			
۲۳. وضعیت اعتماد اجتماعی در جامعه	۹۲	۳/۱۷	۶/۰۹			

تحلیل عاملی تاییدی فرصت‌های فرهنگ سیاسی ایران در رابطه با توسعه جامعه مدنی و مدل اندازه‌گیری آن: برای بررسی روایی سازه و مدل اندازه‌گیری فرصت‌های فرهنگ سیاسی ایران در رابطه با توسعه جامعه مدنی از تحلیل عاملی تاییدی استفاده گردید. فرصت‌ها شامل ۱۸ گویه است. نتایج به دست آمده در شکل ۳ ارائه شده است. با توجه به شکل، ملاحظه می‌شود که بار عاملی به دست آمده برای گویه‌های شماره ۱ (وجود گروه‌های فتوت و اخوت)، ۲ (تاثیرگذاری نهاد روحانیت بر تصمیمات سیاسی) و ۸ (رواج روحیه غرب‌ستیزی در میان بخش‌هایی از مردم و حاکمان) کمتر از ۰/۴ است و بایستی از مدل حذف شوند. گویه‌های مذکور حذف شده و دوباره تحلیل عاملی تاییدی تکرار شده است. نتایج در شکل ۴ و جدول ۶ آورده شده است. ملاحظه می‌شود که بارهای عاملی تمام گویه‌ها بزرگتر از ۰/۴ بوده و از اعتبار کافی برای حفظ شدن در مدل اندازه‌گیری برخوردار هستند. همچنین بار عاملی تمام گویه‌ها در سطح احتمال ۹۵ درصد معنی‌دار هستند. همچنین نتایج برازش مدل در جدول ۱۱ ارائه شده است. سطح معنی‌داری آماره χ^2 دو برابر ۰/۰۱ است که با توجه به ملاک در نظر گرفته شده (بزرگتر از ۰/۰۵) قابل قبول نمی‌باشد. مقدار شاخص نسبت بحرانی به درجه آزادی (CMIN/DF) برابر ۲/۹۹، شاخص نیکویی برازش (GFI) ۰/۹۵، شاخص توکر-لویس (TLI) ۰/۹۲، شاخص برازش تطبیقی (CFI) ۰/۹۳، شاخص برازش مقتصد هنجار شده (PNFI) ۰/۷۲ و مقدار ریشه میانگین مربعات خطای برآورد (RMSEA) نیز ۰/۰۶۱ است. همه این شاخص‌ها در محدوده برازش مطلوب قرار دارند. بنابراین در کل می‌توان نتیجه گرفت که مدل اندازه‌گیری فرصت‌های توسعه جامعه مدنی دارای برازش مطلوب می‌باشد و از روایی سازه لازم برخوردار است.

شکل شماره ۳: بارهای عاملی گویه‌های مربوط به فرصت‌های فرهنگ سیاسی ایران در زمینه توسعه جامعه مدنی

شکل شماره ۴: بارهای عاملی گویه‌های مربوط به فرصت‌های فرهنگ سیاسی ایران در زمینه توسعه جامعه مدنی پس از حذف گویه‌های ضعیف

جدول شماره ۶: بارهای عاملی گویه‌های مربوط به فرصت‌های فرهنگ سیاسی ایران

در زمینه توسعه جامعه مدنی پس از حذف گویه‌های ضعیف

گویه	شاخص	ضریب برآورد شده	خطای معیار برآورد	نسبت بحرانی	سطح معنی‌داری	ضریب برآورد شده (استاندارد بار عاملی)
۱. حضور و فعالیت انجمن‌های صنفی در حوزه‌های مختلف	فرصت	۱			۰/۰۰۱	۰/۴۷۶
۲. رواج روحیه همکاری و همیاری در میان مردم در مواقع نیاز و ضرورت	فرصت	۱/۱۳۵	۰/۳۰۷	۳/۷۰۱	۰/۰۰۱	۰/۵۱۶
۳. رواج فعالیت تعاونی‌های سنتی مردمی در زمینه‌های مختلف	فرصت	۰/۹۹۲	۰/۲۷	۳/۶۷۹	۰/۰۰۱	۰/۵۱۱
۴. فعالیت منظم مطبوعات و اقبال آن در میان مردم	فرصت	۰/۸۴۵	۰/۲۴۶	۳/۴۳۷	۰/۰۰۱	۰/۴۵۹
۵. برخورداری از زمینه‌های مساعد برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی	فرصت	۱/۵۲۲	۰/۳۴۷	۴/۳۸۲	۰/۰۰۱	۰/۷۱
۶. رواج روحیه ظلم‌ستیزی در میان مردم و حاکمان	فرصت	۰/۹۵۸	۰/۲۸۷	۳/۳۳۵	۰/۰۰۱	۰/۴۳۹
۷. رواج روحیه آرمان‌خواهی در میان مردم و خصوصاً جوانان و دانشجویان	فرصت	۱/۸۶۹	۰/۳۹۸	۴/۶۹۲	۰/۰۰۱	۰/۸۴
۸. وجود فرهنگ از خودگذشتگی و ایثار در مردم	فرصت	۱/۵۲۹	۰/۳۶۱	۴/۲۳۱	۰/۰۰۱	۰/۶۵۹
۹. رشد طبقه متوسط جدید	فرصت	۱/۳۲۹	۰/۳۳۱	۴/۰۱	۰/۰۰۱	۰/۵۹۳
۱۰. حضور اجتماعی و سیاسی زنان	فرصت	۱/۴۶۶	۰/۳۲۲	۴/۵۵۴	۰/۰۰۱	۰/۷۷۷
۱۱. رشد آموزش و پرورش عمومی و سطح سواد مردم	فرصت	۱/۹۰۶	۰/۴۰۶	۴/۶۹۲	۰/۰۰۱	۰/۸۴
۱۲. رشد جمعیت جوان کشور در دو دهه پس از انقلاب	فرصت	۰/۹۱	۰/۲۶۶	۳/۴۲۳	۰/۰۰۱	۰/۴۵۶
۱۳. رشد روحیه نوع‌دوستی در میان مردم	فرصت	۱/۷۹۳	۰/۳۸	۴/۷۲۱	۰/۰۰۱	۰/۸۵۵
۱۴. گسترش استفاده از رسانه‌های جمعی در میان عامه مردم	فرصت	۰/۹۷۹	۰/۲۵۵	۳/۸۳۷	۰/۰۰۱	۰/۵۴۸
۱۵. رشد سریع استفاده از شبکه‌های اجتماعی در میان عامه مردم	فرصت	۰/۸۴	۰/۲۴۵	۳/۴۲۹	۰/۰۰۱	۰/۴۵۸

جدول شماره ۷: شاخص‌های برازش مدل اندازه‌گیری فرصت‌های فرهنگ سیاسی ایران در زمینه توسعه جامعه مدنی

شاخص برازش	میزان	ملاک	تفسیر
CMIN/DF	۲/۹۹	کمتر از ۵	برازش مطلوب
p-value χ^2	۰/۰۰۱	بیشتر از ۰/۰۵	غیر قابل قبول
شاخص نیکویی برازش (GFI)	۰/۹۵	بیش از ۰/۹۰	برازش مطلوب
شاخص توکر-لویس (TLI)	۰/۹۲	بیش از ۰/۹۰	برازش مطلوب
شاخص برازش تطبیقی (CFI)	۰/۹۳	بیش از ۰/۹۰	برازش مطلوب
ریشه میانگین مربعات خطای برآورد (RMSEA)	۰/۰۶۱	کمتر از ۰/۰۸	برازش مطلوب
شاخص برازش مقتصد هنجار شده (PNFI)	۰/۷۲	بیشتر از ۰/۵	برازش مطلوب

بررسی میانگین گویه‌های مربوط به فرصت‌های فرهنگ سیاسی ایران در رابطه با توسعه جامعه مدنی: جهت بررسی میانگین گویه‌های مربوط به فرصت‌های فرهنگ سیاسی ایران در رابطه با توسعه جامعه مدنی، از آزمون t تک نمونه‌ای استفاده شده است. نمرات بین ۱ تا ۱۰ می‌باشند. بنابراین مقدار آزمون برابر ۵/۵ که میزان متوسط متغیر است در نظر گرفته شده است. اگر میانگین متغیر بیشتر از ۵/۵ باشد نشان دهنده وضعیت بهتر است.

نتایج آزمون t تک نمونه‌ای در جدول ۸ ارائه شده است. با توجه به جدول ملاحظه می‌شود که میزان گویه‌های حضور اجتماعی و سیاسی زنان، رشد آموزش و پرورش عمومی و سطح سواد مردم، رشد جمعیت جوان کشور در دو دهه پس از انقلاب، رشد روحیه نوع‌دوستی در میان مردم، گسترش استفاده از رسانه‌های جمعی در میان عامه مردم، رشد سریع استفاده از شبکه‌های اجتماعی در میان عامه مردم بطور معنی‌داری بالاتر از حد متوسط می‌باشد (میانگین بیشتر از ۳ و سطح معنی‌داری کمتر از ۰/۰۵ است).

جدول شماره ۸: نتایج آزمون t تک نمونه‌ای برای بررسی میانگین گویه‌های مربوط به فرصت‌های فرهنگ سیاسی ایران در زمینه توسعه جامعه مدنی

متغیر	تعداد	میانگین	انحراف معیار	t	درجه آزادی	سطح معنی‌داری	میانگین اختلاف متغیر با مقدار آزمون
۱. حضور و فعالیت انجمن‌های صنفی در حوزه‌های مختلف	۹۲	۵/۳۲	۲/۵۵	-۰/۷۰	۹۱	۰/۴۸۸	-۰/۱۹
۲. رواج روحیه همکاری و همیاری در میان مردم در مواقع نیاز و ضرورت	۹۲	۵/۹۹	۲/۷۱	۱/۷۳	۹۱	۰/۰۸۷	۰/۴۹
۳. رواج فعالیت تعاونی‌های سنتی مردمی در زمینه‌های مختلف	۹۲	۵/۲۰	۲/۳۶	-۱/۲۴	۹۱	۰/۲۱۸	-۰/۳۰
۴. فعالیت منظم مطبوعات و اقبال آن در میان مردم	۹۲	۵/۰۰	۲/۲۶	-۲/۱۲	۹۱	۰/۰۳۷	-۰/۵۰
۵. برخورداری از زمینه‌های مساعد برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی	۹۲	۴/۸۹	۲/۶۰	-۲/۲۵	۹۱	۰/۰۲۷	-۰/۶۱
۶. رواج روحیه ظلم‌ستیزی در میان مردم و حاکمان	۹۲	۵/۳۵	۲/۶۵	-۰/۵۵	۹۱	۰/۵۸۲	-۰/۱۵
۷. رواج روحیه آرمان‌خواهی در میان مردم و خصوصاً جوانان و دانشجویان	۹۲	۵/۸۲	۲/۷۰	۱/۱۲	۹۱	۰/۲۶۵	۰/۳۲
۸. وجود فرهنگ از خودگذشتگی و ایثار در مردم	۹۲	۵/۸۶	۲/۸۲	۱/۲۲	۹۱	۰/۲۲۵	۰/۳۶
۹. رشد طبقه متوسط جدید	۹۲	۵/۹۱	۲/۷۲	۱/۴۶	۹۱	۰/۱۴۸	۰/۴۱
۱۰. حضور اجتماعی و سیاسی زنان	۹۲	۶/۵۹	۲/۲۹	۴/۵۶	۹۱	۰/۰۰۱	۱/۰۹
۱۱. رشد آموزش و پرورش عمومی و سطح سواد مردم	۹۲	۷/۲۸	۲/۷۵	۶/۲۲	۹۱	۰/۰۰۱	۱/۷۸
۱۲. رشد جمعیت جوان کشور در دو دهه پس از انقلاب	۹۲	۶/۵۳	۲/۴۲	۴/۰۹	۹۱	۰/۰۰۱	۱/۰۲
۱۳. رشد روحیه نوع‌دوستی در میان مردم	۹۲	۶/۴۳	۲/۵۴	۳/۵۳	۹۱	۰/۰۰۱	۰/۹۴
۱۴. گسترش استفاده از رسانه‌های جمعی در میان عامه مردم	۹۲	۷/۷۱	۲/۱۷	۹/۷۷	۹۱	۰/۰۰۱	۲/۲۱
۱۵. رشد سریع استفاده از شبکه‌های اجتماعی در میان عامه مردم	۹۲	۸/۱۴	۲/۲۳	۱۱/۳۸	۹۱	۰/۰۰۱	۲/۶۴

اولویت‌بندی اهمیت گویه‌های مربوط به فرصت‌های فرهنگ سیاسی ایران در رابطه با توسعه جامعه مدنی: برای اولویت‌بندی اهمیت گویه‌های مربوط به فرصت‌های فرهنگ سیاسی ایران در رابطه با توسعه جامعه مدنی از آزمون فریدمن استفاده شده است. میانگین و میانگین رتبه‌های هر یک از گویه‌ها محاسبه شده است. گویه‌ای که کمترین اهمیت را داشته باشد دارای کمترین رتبه است. مقدار خي دو برابر ۲۳۷/۴۵، درجه آزادی برابر ۱۴ و سطح معنی‌داری ۰/۰۰۱ است. چون سطح معنی‌داری کمتر از ۰/۰۵ است نتیجه گرفته می‌شود که بین میانگین رتبه‌های گویه‌های مربوط به فرصت‌های توسعه جامعه مدنی تفاوت معنی‌داری وجود دارد. گویه‌های مربوط به فرصت‌های توسعه جامعه مدنی از لحاظ اهمیت، به ترتیب از زیاد به کم در جدول ۹ آورده شده است. مهمترین فرصت‌های فرهنگ سیاسی ایران در رابطه با توسعه جامعه مدنی عبارتند از:

جدول شماره ۹: نتایج آزمون فریدمن برای اولویت‌بندی اهمیت گویه‌های مربوط به فرصت‌های

فرهنگ سیاسی ایران در زمینه توسعه جامعه مدنی

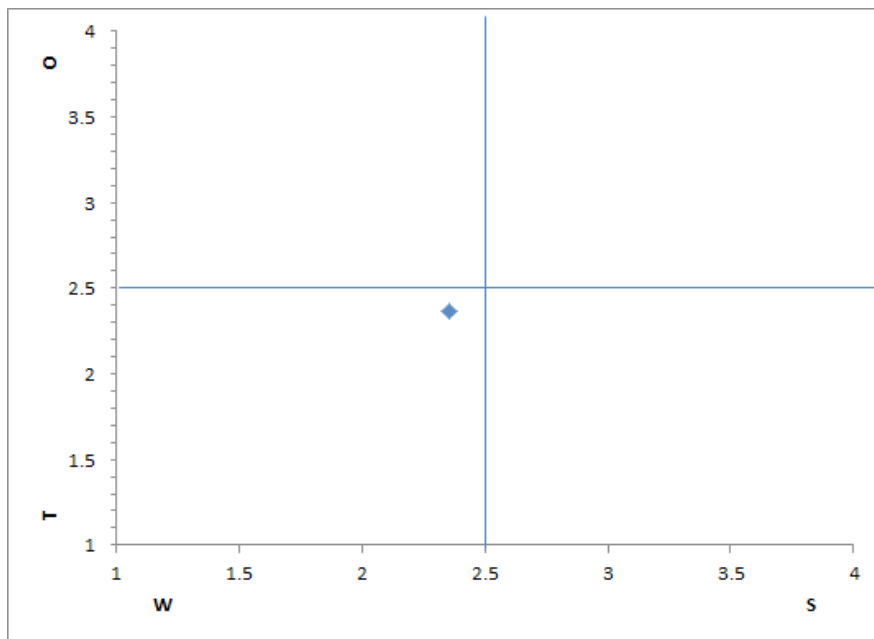
نماد	تعداد	میانگین	میانگین رتبه	مقدار خي دو	درجه آزادی	سطح معنی‌داری
۱. رشد سریع استفاده از شبکه‌های اجتماعی در میان عامه مردم	۹۲	۸/۱۴	۱۱/۴۸	۲۳۷/۴۴۵	۱۴	۰/۰۰۱
۲. گسترش استفاده از رسانه‌های جمعی در میان عامه مردم	۹۲	۷/۷۱	۱۰/۸۹			
۳. رشد آموزش و پرورش عمومی و سطح سواد مردم	۹۲	۷/۲۸	۱۰/۲۸			
۴. رشد جمعیت جوان کشور در دو دهه پس از انقلاب	۹۲	۶/۵۳	۸/۷۷			
۵. حضور اجتماعی و سیاسی زنان	۹۲	۶/۵۹	۸/۶۵			
۶. رشد روحیه نوع‌دوستی در میان مردم	۹۲	۶/۴۳	۸/۴۵			
۷. رواج روحیه همکاری و همیاری در میان مردم در مواقع نیاز و ضرورت	۹۲	۵/۹۹	۸/۱۵			
۸. رشد طبقه متوسط جدید	۹۲	۵/۹۱	۷/۸۸			
۹. وجود فرهنگ از خودگذشتگی و ایثار در مردم	۹۲	۵/۸۶	۷/۵۴			
۱۰. رواج روحیه آرمان‌خواهی در میان مردم و خصوصاً جوانان و دانشجویان	۹۲	۵/۸۲	۶/۹۶			
۱۱. رواج روحیه ظلم‌ستیزی در میان مردم و حاکمان	۹۲	۵/۳۵	۶/۸۸			
۱۲. حضور و فعالیت انجمن‌های صنفی در حوزه‌های مختلف	۹۲	۵/۳۲	۶/۴۸			
۱۳. رواج فعالیت تعاونی‌های سنتی مردمی در زمینه‌های مختلف	۹۲	۵/۲	۶/۳۵			
۱۴. فعالیت منظم مطبوعات و اقبال آن در میان مردم	۹۲	۵	۶/۰۴			
۱۵. برخورداری از زمینه‌های مساعد برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی	۹۲	۴/۸۹	۵/۲۲			

- رشد سریع استفاده از شبکه‌های اجتماعی در میان عامه مردم؛
- گسترش استفاده از رسانه‌های جمعی در میان عامه مردم؛
- رشد آموزش و پرورش عمومی و سطح سواد مردم؛
- رشد جمعیت جوان کشور در دو دهه پس از انقلاب؛
- حضور اجتماعی و سیاسی زنان؛
- رشد روحیه نوع‌دوستی در میان مردم؛
- رواج روحیه همکاری و همیاری در میان مردم در مواقع نیاز و ضرورت.

تعیین راهبرد توسعه جامعه مدنی با استفاده از عوامل داخلی و خارجی (نقاط قوت و ضعف و تهدیدها و فرصت‌ها): در این روش از ماتریس عوامل داخلی و خارجی استفاده می‌شود. نقاط قوت و ضعف به عنوان عوامل داخلی و فرصت و تهدید به عنوان عوامل خارجی در نظر گرفته می‌شود.

در این روش، یک وزن برای عوامل داخلی و یک وزن برای عوامل خارجی به دست می‌آید که با ترسیم مختصات نقطه در یک بردار چهار ناحیه‌ای، راهبرد مورد نظر مشخص می‌شود. ضریب اولیه، مجموع نمرات خامی هستند که پاسخگویان به هر سوال اختصاص داده‌اند. ضریب ثانویه از تقسیم ضریب اولیه هر سوال بر مجموع ضریب اولیه به دست آمده است. رتبه، اهمیت هر سوال از ۱ تا ۴ است. به این ترتیب که در عوامل داخلی نمره ۱ بیانگر ضعف اساسی، نمره ۲ ضعف کم، نمره ۳ بیانگر نقطه قوت و نمره ۴ نشان دهنده قوت بسیار بالای عامل می‌باشد. در عوامل خارجی نمره ۱ بیانگر تهدید جدی، نمره ۲ تهدید، نمره ۳ بیانگر فرصت و نمره ۴ نشان دهنده فرصت عالی عامل می‌باشد. ضریب نهایی، حاصل ضرب ضریب ثانویه و رتبه است. مجموع ضریب نهایی که عددی بین ۱ تا ۴ است به عنوان وزن نهایی لحاظ شده است. نتایج محاسبات عوامل داخلی در جدول ۱۲ و عوامل خارجی در جدول ۱۳ آورده شده و ماتریس آن در شکل ۵ ترسیم شده است. بر اساس نتایج به دست آمده ملاحظه می‌شود که راهبرد توسعه جامعه مدنی به راهبرد تدافعی (WT) نزدیک است.

شکل شماره ۵: ماتریس عوامل داخلی و خارجی (IE)

ب: تجزیه و تحلیل یافته‌ها

این پژوهش عوامل و موانع توسعه جامعه مدنی در فرهنگ سیاسی ایران معاصر را در چهار بعد نقاط قوت، نقاط ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها بررسی کرده است. ظرفیت‌های توسعه جامعه مدنی در قالب نقاط قوت و فرصت‌ها، و موانع آن در قالب نقاط ضعف و تهدیدها مطالعه شدند.

یافته‌های پژوهش، بر اساس دیدگاه کنش‌گران سیاسی (به ویژه دبیران کل احزاب)، نشان می‌دهد فرهنگ سیاسی ایران معاصر علی‌رغم چالش‌های ساختاری، نقاط قوت و فرصت‌های قابل توجهی برای توسعه جامعه مدنی دارد.

برای تمایز میان نقاط قوت فرهنگی (مانند ارزش‌ها و نگرش‌های ذاتی جامعه) و امکانات ساختاری (مانند نهادها و ابزارهای اجتماعی)، گویه‌ها دسته‌بندی شدند. مهم‌ترین نقاط قوت فرهنگی عبارتند از: روحیه ظلم‌ستیزی و تمایل به عدالت که ریشه در تاریخ مقاومت مردم دارد. این عناصر با اصول جامعه مدنی مانند مسئولیت‌پذیری و همبستگی هم‌خوانی دارند. در مقابل، امکانات ساختاری برجسته شامل گسترش علاقه مردم به فضای مجازی برای کنش‌گری سیاسی

و رشد مشارکت عمومی در سیاست و اجتماع است. این امکانات از نظر آماری بالاترین میانگین و رتبه اهمیت را کسب کرده‌اند و نشان‌دهنده تحول فرهنگی به سوی مدنی‌گرایی هستند. فضای مجازی به عنوان یک امکان ساختاری پویا، مشارکت گسترده، شبکه‌سازی و آگاهی‌بخشی را تسهیل می‌کند. این فضا به ویژه برای جوانان و زنان، راهی برای حضور فعال در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی فراهم کرده است. آن به تدریج جایگزین نهادهای رسمی می‌شود. از سوی دیگر، فرصت‌ها نیز به دو دسته فرهنگی و ساختاری تقسیم می‌شوند. فرصت‌های فرهنگی شامل روحیه نوع‌دوستی و همکاری است. فرصت‌های ساختاری عبارتند از: رشد استفاده از شبکه‌های اجتماعی و رسانه‌های جمعی، گسترش آموزش عمومی و افزایش سواد، رشد جمعیت جوان پس از انقلاب، و حضور فزاینده زنان در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی. این عوامل زمینه‌ساز نسلی آگاه و مشارکتی هستند. حضور زنان نه تنها نماد پیشرفت اجتماعی است، بلکه به تقویت همبستگی و ارزش‌های انسانی کمک می‌کند.

در مجموع، فرهنگ سیاسی ایران ظرفیت‌های ذاتی برای توسعه جامعه مدنی دارد. ترکیب نقاط قوت فرهنگی (مانند عدالت‌خواهی) با امکانات ساختاری (مانند فناوری) و فرصت‌ها (مانند تغییرات جمعیتی)، بستری برای جامعه مدنی بومی و پویا فراهم می‌کند. موفقیت‌نیامند شناسایی و تقویت این ظرفیت‌هاست، نه تمرکز صرف بر موانع. نتایج با پژوهش‌های انواری و همکاران (۱۳۹۸)، مهرگان و همکاران (۱۳۹۸)، کلیچ و حقیقی (۱۳۹۸)، خانیکی و خجیر (۱۳۹۷)، مایلی و خانجانی (۱۳۹۷)، ثابتی و همکاران (۱۳۹۷)، سمیعی اصفهانی و همکاران (۱۳۹۷)، احمدی طباطبایی و اسدی (۱۳۹۶)، جلالی‌راد و سپهرنیا (۱۳۹۶)، سبزه‌ای (۱۳۸۹) و کریس (۲۰۱۲) هم‌خوانی دارد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

فرهنگ سیاسی هر جامعه میراثی پیچیده از تاریخ، باورها و ارزش‌هاست. این فرهنگ کنش‌های سیاسی را شکل می‌دهد و زمینه توسعه نهادهای مدنی را تعیین می‌کند. در ایران معاصر (به ویژه پس از انقلاب ۱۳۵۷)، فرهنگ سیاسی دوگانه است: از یک سو، بی‌اعتمادی و فردگرایی منفی؛ از سوی دیگر، ظرفیت‌های پنهان برای جامعه مدنی پویا مبتنی بر مشارکت شهروندی. یافته‌های پژوهش بر اساس دیدگاه کنش‌گران سیاسی نشان می‌دهد فرهنگ سیاسی ایران علیرغم محدودیت‌هایی که دارد، نقاط قوت و فرصت‌های تاریخی قابل توجهی برای شکل‌دهی و توسعه

جامعه مدنی و توسعه سیاسی دارد. استفاده هوشمندانه از این نقاط قوت و فرصت‌های موجود، مسیر توسعه را باز می‌کند.

نقاط قوت فرهنگی کلیدی شامل روحیه ظلم‌ستیزی و تمایل به عدالت است. این روحیه ریشه در تاریخ مقاومت ایرانیان دارد و با اصول جامعه مدنی مانند مسئولیت‌پذیری و همبستگی هم‌خوانی دارد. این ویژگی در طول تاریخ در قالب اعتراضات و جنبش‌های اجتماعی در مقابل بیگانگان تجلی یافته است.

رشد مشارکت عمومی نشان‌دهنده تحول نگرش شهروندان است. این مشارکت فراتر از انتخابات است و شامل انجمن‌های صنفی، خیریه‌ها و کمپین‌های مجازی می‌شود. امکانات ساختاری مانند فضای مجازی فرصت شبکه‌های مدنی انعطاف‌پذیر فراهم می‌کند. این فضا علی‌رغم چالش‌هایی مانند شایعات شکل گرفته در فضای رسانه‌ای، ابزار سازمان‌دهی و آگاهی‌بخشی سیاسی ملی است. فرصت‌های ساختاری کلیدی شامل رشد آموزش عمومی و افزایش سواد است. این تحول، آگاهی شهروندی را در میان شهروندان و به ویژه در میان زنان جامعه ایران افزایش داده و حضور اجتماعی-سیاسی آنان را افزایش داده است. در جامعه ایران زنان همواره به عنوان حامیان ارزش‌های انسانی و همبستگی عمل کرده‌اند و نقش خود را در جنبش‌های مختلف اجتماعی و انقلاب‌های مشروطه و انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ به خوبی ایفا کرده‌اند.

رشد جمعیت جوان و طبقه متوسط جدید گفتمان‌های مدنی جدیدی را ایجاد کرده است. جوانان با آگاهی بیشتر، نقش فعال در تصمیم‌گیری داشته و روحیه آرمان‌خواهی و نوع‌دوستی در آنان تحولی به سوی مشارکت‌محوری را تقویت می‌کند.

این ظرفیت‌ها که در حضور هم‌زمان عناصر سنتی و مدرن در فرهنگ سیاسی ایران شکل گرفته‌اند، فرصتی برای سنتز فرهنگی در جامعه ایران فراهم کرده‌اند. فرهنگ سیاسی ایران ظرفیت جذب بالایی برای ارزش‌های مدنی دارد. ارزش‌هایی مانند ایثار و همکاری پلی بین سنت و مدرنیته هستند و شکل‌گیری و توسعه جامعه مدنی بومی را امکان‌پذیر می‌کنند.

ظرفیت‌های زیادی در دوره پس از انقلاب اسلامی در فرهنگ سیاسی ایران به وجود آمده است که سیاست‌گذاران و فعالان سیاسی می‌توانند این ظرفیت‌ها را تقویت کنند. جامعه مدنی نیازمند بازسازی دائمی اعتماد و تشویق مشارکت است و فضای مجازی و رسانه‌ها می‌توانند بستری مناسب برای گفت‌وگوی سازنده بین شهروندان و حاکمیت فراهم کنند.

آینده جامعه مدنی ایران به بهره‌برداری از ظرفیت‌های فرهنگی بستگی دارد. این فرهنگ

می‌تواند جامعه‌ای مبتنی بر شهروندی فعال و تعامل دولت-جامعه ایجاد کند، مشروط به این که ظرفیت‌های موجود به درستی شناسایی و مورد هدایت کنشگران سیاسی قرار گیرد. بر اساس ظرفیت‌هایی که برای توسعه جامعه مدنی در فرهنگ سیاسی ایران مورد شناسایی قرار گرفت، چهار پیشنهاد مبتنی بر تقویت امنیت داخلی (تقویت ثبات اجتماعی، اعتماد و مشارکت شهروندی) با تکیه بر نقاط قوت و فرصت‌هایی مانند فضای مجازی، ظلم‌ستیزی، مشارکت عمومی، حضور زنان و جمعیت جوان ارائه می‌گردد:

تقویت فضای مجازی به عنوان بستر امن برای کنش مدنی: تمرکز سیاست‌گذاری‌های امنیتی بر زیرساخت‌های هوشمند و همکاری نهادهای امنیتی، فناوری ارتباطات و جامعه مدنی امری ضروری است. این رویکرد از سوءاستفاده‌ها جلوگیری کرده و آگاهی عمومی و مشارکت اجتماعی و سیاسی را تقویت می‌کند و از این طریق امنیت داخلی و اعتماد و مسئولیت‌پذیری افزایش یابد. تبدیل روحیه ظلم‌ستیزی به مکانیسم‌های عدالت‌خواهی نهادینه: این روحیه عامل رشد و ارتقای سرمایه اجتماعی است و برای تقویت آن می‌توان نهادهای میانجی مانند کمیسیون‌های شکایات و مراجع حل اختلاف را گسترش داد و با هدایت ظرفیت‌های فرهنگی عدالت‌خواهی به کانال‌های مشروع و قانونی، اعتراضات را از بحران‌های امنیتی دور کرد.

حمایت از مشارکت زنان و جوانان به عنوان ستون‌های امنیت اجتماعی: در امر سیاست‌گذاری‌های امنیتی، به زنان و دختران و جوانان جامعه ایران به عنوان گروه‌هایی ثبات‌بخش برای آینده سیاسی جامعه نگاه شود چرا که فرهنگ سیاسی از طریق جامعه‌پذیری سیاسی نقش آموزش‌های سیاسی را برای این گروه‌ها فراهم کرده و می‌تواند تداوم ارزش‌های سیاسی و اجتماعی بین نسلی را از طریق این گروه‌های اجتماعی تسهیل کند. با حمایت از تشکل‌های مدنی و فراهم کردن زمینه برای دسترسی به منابع اجتماعی و سیاسی برای این گروه‌ها، نقش آن‌ها در پیشگیری از خشونت و کاهش تنش‌ها تقویت می‌گردد.

تقویت اعتماد سیاسی از طریق شفافیت نهادهای حاکم: شفاف‌سازی تصمیمات، پاسخگویی نهادهای سیاسی و اجتماعی و رعایت حقوق شهروندی برای تقویت اعتماد سیاسی امری ضروری است. تقویت و ارتقای اعتماد سیاسی، نارضایتی‌های اجتماعی را کاهش داده و جامعه را در برابر تهدیدات خارجی مقاوم می‌کند.

فهرست منابع

۱. احمدی طباطبایی، سیدمحمد رضا و اسدی، مهدی (۱۳۹۶). *بررسی تاثیر عملکرد نخبگان سیاسی بر فرآیند پیشرفت سیاسی جمهوری اسلامی ایران*. رهیافت انقلاب اسلامی، دوره ۱۱، شماره ۴۰. صص ۳-۲۴.

https://www.rahyaftjournal.ir/article_55797

۲. انواری، محمدرضا-رحمان زاده، سیدعلی- تاج‌الدین، محمدباقر و تربتی، سروناز (۱۳۹۸). *بررسی فعالیت اجتماعی و فرهنگی روشنفکران در شبکه‌های اجتماعی مجازی و تأثیر آن بر فرهنگ سیاسی دانشجویان*. مطالعات فرهنگی و ارتباطات، دوره ۱۵، شماره ۵۵. صص ۱۷۹-۲۰۶.

<https://www.magiran.com/paper/2041440>

۳. ثابتی، منوچهر- وثوقی، منصور و محسنی تبریزی، علیرضا (۱۳۹۷). *بررسی موانع شکل‌گیری نظام حزبی در بستر توسعه اجتماعی و ساختار فرهنگ سیاسی ایران بین دو انقلاب (مشروطه تا انقلاب اسلامی)*. مطالعات توسعه اجتماعی ایران، دوره ۱۰، شماره ۴. صص ۳۷-۴۹.

<https://www.sid.ir/paper/231868/fa>

۴. جلالی‌راد، محمدصادق و سپهرنیا، رزیتا (۱۳۹۶). *شاخص‌های فرهنگ سیاسی جمهوری اسلامی ایران در بعد خرد از دیدگاه نخبگان*. جستارهای سیاسی معاصر، دوره ۸، شماره ۳. صص ۸۵-۱۰۴.

<https://www.sid.ir/paper/233524/fa>

۵. جلالی‌راد، محمدصادق و سپهرنیا، رزیتا (۱۳۹۶). *شاخص‌های فرهنگ سیاسی جمهوری اسلامی ایران در بُعد کلان از دیدگاه نخبگان*. فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، دوره ۷، شماره ۲۳.

https://sspp.iranjournals.ir/article_26805.html

۶. خانیکی، هادی و خجیر، یوسف (۱۳۹۷). *نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در توسعه جامعه مدنی ایران*. مطالعات فرهنگ ارتباطات، دوره ۱۹، شماره ۴۴- شماره پیاپی ۷۶. صص ۷۱-۹۷.

https://www.jccs.ir/article_83608.html

۷. ربانی، علی و شایگان‌فرد، فرهاد (۱۳۸۹). *فرهنگ سیاسی ایران و مولفه‌ها*. فصلنامه

سیاست، دوره ۴۰، شماره ۴، صص ۱۲۳-۱۴۱.

https://jpbq.ut.ac.ir/article_29631.html

۸. سجادی، غریب؛ مقصودی، مجتبی (۱۳۹۸). *تحلیل روند دگرگونی فرهنگ سیاسی نسل‌های اجتماعی شهر سنندج*. مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، دوره ۹، شماره ۴، صص ۷۱۷-۷۴۴.

https://jisr.ut.ac.ir/article_74883.html

۹. سریع‌القلم، محمود (۱۳۸۹). *فرهنگ سیاسی ایران*، تهران: نشر فرزاد.

۱۰. سبزه‌ای، محمدتقی (۱۳۸۹). *تحلیل جامعه‌شناختی توسعه جامعه مدنی در ایران تحلیل مقایسه‌ای دوره مشروطه با دوره انقلاب اسلامی*. مطالعات اجتماعی ایران، سال ۴، شماره ۲.

http://www.jss-isa.ir/article_23399.html

۱۱. سعیدی، محمود و شاهرخی، مریم (۱۳۸۶). *چگونگی ترویج فرهنگ شهادت و ارزش‌های شهیدان*. مجموعه مقالات همایش آسیب‌شناسی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت بابلسر.

<https://www.sid.ir/paper/809086/fa>

۱۲. سمیعی‌اصفهانی، علیرضا - شفیعی‌سیف‌آبادی، محسن و یعقوب‌نیا، حسن (۱۳۹۷). *فرهنگ سیاسی و تأثیر آن بر رفتار نخبگان و توسعه سیاسی در دوره پهلوی دوم*. جامعه‌شناسی

سیاسی ایران، دوره ۱، شماره ۱، صص ۱۰۵-۱۲۹.

<https://www.sid.ir/paper/270317/fa>

۱۳. شارپ، جان و هلوی، رابرت (۱۳۸۶). *جامعه مدنی مبارزه مدنی*. ترجمه: مهدی کلانترزاده. تهران: روشنگران و مطالعات زنان.

۱۴. عباسی، حسن و شریعت، جهانگیر (۱۳۹۷). *کارکرد سیاسی شبکه‌های اجتماعی مجازی*. فصلنامه امنیت ملی، سال هشتم، شماره سی‌ام، زمستان صص ۱۲۷ - ۱۵۰.

https://journals.sndu.ac.ir/article_347.html

۱۵. فولر، گراهام (۱۳۹۸). *قبله عالم (ژئوپلیتیک ایران)*. ترجمه: عباس مخبر. تهران: مرکز.

۱۶. کلیچ، علی‌اکبر و حقیقی، علی‌محمد (۱۳۹۸). *نقش فرهنگ سیاسی نخبگان اجرایی با رویکرد توسعه محوری در جمهوری اسلامی ایران*. نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، دوره

۱۲، شماره ۱، صص ۳۶۳-۳۸۴.

<https://ensani.ir/fa/article/420943>

۱۷. مایلی، محمدرضا و خانجانی، جهانبخش (۱۳۹۷). *طبقه متوسط جدید و توسعه حوزه عمومی در ایران مطالعه دوره ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۴*. سیاست- مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۸، شماره ۱. صص ۱۲۳-۱۴۲.

https://jppq.ut.ac.ir/article_65178.html

۱۸. مهرگان، فرهاد- فقیهی، ابوالحسن و میرسپاسی، ناصر (۱۳۹۸). *نقش مشارکت سیاسی و نظام دموکراتیک در شکل دهی فرهنگ سیاسی (مورد مطالعه: مدیران و معاونین وزارتخانه‌های کردستان عراق)*. مدیریت فرهنگی، دوره ۱۲، شماره ۴۳. صص ۶۵-۸۱.

<https://www.sid.ir/paper/199556/fa>

۱۹. معیدفر، سعید (۱۳۹۳). *بدون وجود نهادهای مدنی جامعه مرده است*،

<https://irna.ir/xj5wFJ> ۲۰

۲۱. نادمی، داود (۱۳۹۰). *بررسی جامعه‌شناختی سرمایه اجتماعی*. برگ فرهنگ، سال ۲۳. صص ۳۵-۸.

<https://bargefarhangsj.ut.ac.ir>

۲۲. وبر، ماکس (۱۳۹۴). *دین، قدرت، جامعه*. ترجمه: احمد تدین. تهران: هرمس.

۲۳. وثوقی، منصور (۱۳۹۱). *جامعه‌شناسی روستایی*. تهران: شرکت انتشارات کیهان.

24. Gaiser, W.; Rijike, J. (2008), *Political participation of youth young Germans in the European Context*, Asia Europe journal, Volume 5, Issue 4. Pp. 541-555.

25. https://econpapers.repec.org/article/kapasiaeuv_3a5_3ay_3a2008_3ai_3a4_3ap_3a541-555.htm

26. Hahn, J. (2006), Yaroslavl Revisited: *Assessing Continuity and Change in Russian Political Culture Since 1990*, *The National Council for Eurasian and East Eurasian Research*: Washington. Haywood, a (1997) Politics. London: MacMillan.

27. Kirbis, A. (2012), *Political participation and non-democratic political culture in Western Europe, East-Central Europe and*

Post- Yugoslav countries. Democracy in Transition Political Participation in the European Union.

28. Relly, J. E.; Cuillier, D. (2010). ***A comparison of political, cultural, and economic indicators of access to information in Arab and non-Arab states.*** Government Information Quarterly, Volume 27, Issue 4. Pp. 360-370. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0740624X10000626>